

Културни политики: опазване и социализиране на културното наследство (нематериално и движимо)

Cultural Policies: Safeguarding and Socialization of Cultural Heritage
(Intangible and Movable)

Мила Сантова

Институт за етнология и фолклористика с Етнографски музей,
Българска академия на науките

Абстракт: Посочвайки общност и базови разлики между нематериално и движимо културно наследство, текстът ги интерпретира в три основни и взаимосвързани плана: опазване, устойчиво развитие, социализация. Обръща се внимание на връзката опазване-устойчиво развитие-социализация. Посочени са национални и международни нормативни документи, посветени на тази проблематика.

Ключови думи: Културно наследство, опазване, устойчиво развитие, социализация

Key words: Cultural heritage, protection, sustainable development, socialization

Professor DSc Mila Santova is ethnologist, cultural anthropologist and Correspondent member of the Bulgarian Academy of Sciences, National expert of Intangible Cultural Heritage, and President of ICOM Bulgaria.

E-mail: mila_santova@yahoo.com

Нематериалното (НКН) и движимото (ДКН) културно наследство са два специфични дяла, съставни части от по-общото понятие за културно наследство. За културното наследство България има специален Закон за културното наследство, съгласно който то обхваща нематериалното и материалното недвижимо и движимо наследство като съвкупност от културни ценности, които са носители на историческа памет, национална идентичност и имат научна или културна стойност¹. Общото между двата дяла – НКН и ДКН, разглеждани като наследство, очевидно е в обстоятелство, че става въпрос за достигнали до нас образци, създавани от предни поколения. Официално е прието тези образци на наследството, които имат материален характер да се назовават *артефакти*, а тези от сферата на нематериалното – *елементи*. В редица случаи артефактите от областта на ДКН са свързани по различни начини с такива от недвижимото културно наследство.

За наследството – артефакти и елементи, разпознати като ценност (съгласно Закона),

¹ Закон за културното наследство, 2009 г. – <https://copyrights.bg/>

обществото полага усилия да бъдат опазени, съхранени, пренесени в бъдещето.

Отгук насетне сякаш съществуват предимно разлики между двата дяла на културното наследство. От формална гледна точка на първо място това е различната им субстанциална природа, пряко свързана с различните им иманентни характеристики. Дори и само наименованията им вече са показателни в това отношение. В пряка връзка със субстанциалните различия на двата типа наследство е и обстоятелството, че докато за ДКН терминът *автентичност* е сред основните, разкриващи неговите характеристики, то при НКН използването му се възприема като погрешно. В основата на това е обстоятелството, че съществуването на НКН в много висока степен е свързано с моментното възпроизводство на съответния елемент, а поредицата от възпроизводства във времето на същия елемент като правило не са идентични помежду си.

Формалният аспект е логично свързан със съдържателния. В темата за разлики между НКН и ДКН следва да се имат предвид поне две важни обстоятелства:

На първо място: бидейки разпознато като наследство, ДКН е силно обвързано (макар и не само) с институцията на музея, който го представя на публиката, участвайки по този начин в **социализацията му като наследство**. А това е свързано с ценността, стойността, която ДКН придобива попадайки в институцията на Музея, подвластна и увеличаваща се в резултат на процесите на музейна тезаврация. Става въпрос за процес, от своя страна пряко свързан и с притежанието на научна и/или културна стойност, предвиждано от Закона. Това е в пряка връзка с политиките за опазване и социализиране на ДКН, при разговор за които не бива да бъде пропускана музейната институция. Съгласно чл. 1.в на *Конвенцията на ЮНЕСКО за защита на културните ценности в случай на въоръжен конфликт*, на защита подлежат: *центровете, в които се намират значителен брой културни ценности, тъй наречените „центрове на съсредоточаване на културни ценности“*, каквито музеите са². И още нещо – веднъж създаден, поради наличието на своята иманентна характеристика, свързана с материалния му характер, артефактът от сферата на ДКН може да има относително самостоятелен живот във времето, за което присъствието на създателя му не е необходимо.

От друга страна: не така стои въпросът

с НКН. Както вече бе споменато, при НКН е предпоставена необходимостта елементите му всеки път да бъдат наново и наново възпроизведени. Така самото съществуване на НКН е пряко свързано с човека – носител на познанието за него, а от гледна точка на културните политики – негов обект и субект на опазване³. НКН е „видимо“ в момента на изпълнението му от живия човек, което именно превръща човекът не само в субект, но и в основен обект на опазването. По отношение на политиките за опазване на НКН очевидно подобна особеност следва да бъде съответно отчитана.

Така при дихотомията ДКН-НКН сякаш попадаме в полето на едно градивно напрежение човек-материя. Всъщност те в много висока степен взаимно се обуславят.

В разговора за културните политики, свързани с ДКН и НКН специално внимание заслужава термина *опазване*. Той предполага процесуалност. Предполага активност, чийто старт може да бъде фиксиран във времето, но която се развива по протежение на времето. Доброто решение е ако тя бъде във възможната степен константна като динамика. В този смисъл и в разработваните културни политики по отношение на НКН и ДКН определено доминира (или трябва да доминира) презумпцията за постоянно функционираща действителност.

ОПАЗВАНЕ

В разговора за връзките на опазването на културното наследство с развивани културни политики и осъзнаването на необходимостта от такива може да се припомни обстоятелството, че още пред 1979 Европейския парламент назначава Комитет за културна политика⁴, като са подети различни културни инициативи.

От своя страна редица международни документи, целящи съхранението на жизнеността и статуквото на културното наследство притежават в титула си термина *опазване*: *Конвенция на ЮНЕСКО за опазване на световното културно и природно наследство* (Конвенция 1972; първоначална версия – ЮНЕСКО, Париж, 16 ноември 1972 г.); *Конвенция за опазване на подводното културно наследство* (Конвенция 2001; ЮНЕСКО, Париж, 2 ноември 2001 г.); *Конвенция за опазване на нематериалното културно наследство* (Конвенция 2003; ЮНЕСКО, Париж, 17 октомври 2003 г.); *Конвенция на ЮНЕСКО за опазване и насърчаване на*

² Вж. текста на Конвенцията на: <http://mc.government.bg/page.php?p=141&s=147&sp=0&t=0&z=0>

³ Вж. малко повече по този въпрос у: Santova 2010.

⁴ <http://old.europe.bg/htmls/page.php?category=235&id=1340>

многообразието на форми за културно изразяване (Конвенция 2005; ЮНЕСКО, Париж, 20 октомври 2005 г.) и пр. Трябва да се обърне внимание – не например съхранение, а именно опазване. Очевидно идеята за използване не на друг, а именно на термина *опазване* навежда на въпросната необходима продължителност във времето, на процесуалност, която няма обаче агресивни интервенции в самата същност на наследеното. А това пък е свързано с възможната „адекватна охрана“ на ценностния статут и процесите на социализация. Ако става въпрос за нормативни текстове, свързани с културни политики, то представянето им чрез въвеждане на термина *опазване*, би осигурило основание на идеята за продължителност във времето.

Международните документи по принципи и по-специално в тази област, задават рамката и общите насоки на опазването, а конкретните културни политики най-често се развиват и прилагат на/за национално/регионално/локално равнище.

При формулирането на такава рамка Конвенцията на ЮНЕСКО за опазване на световното културно и природно наследство например, се опира на Устава на ЮНЕСКО, който предвижда съдействие на Организацията за запазване, развитие и разпространение на знания, за насърчаване на дейността по опазване и защита на световното наследство, както и за създаване на международни конвенции в тази област, които да бъдат препоръчани на заинтересованите народи⁵. Особен интерес тук представлява формулировката *запазване, развитие и разпространение на знания*, отправяща към фокуса на кръг от предприемани културни политики, функциониращи в тази насока. Египетният кодекс на ИКОМ (Световната организация на музеите под егидата на ЮНЕСКО) например, в Раздел II. Музеите, които имат колекции ги опазват в полза на обществото и неговото развитие, добавя като ръководен принцип: *Задължение на музеите е да придобиват, съхраняват и популяризират своите колекции с цел да допринесат за опазването на природното, културното и научното наследство. Колекциите им са значимо обществено наследство, имат специален юридически статут и са защитени от международното законодателство*⁶.

А в своя чл. 13 в. Конвенцията за опазване на нематериалното културно наследство приканва към: *насърчаване на научните, техническите и изкуствоведските изследвания, разработване на научно-изследователски методологии с цел ефективно опазване на нематериалното културно наследство, и по-специално на застрашеното урно наследство*⁷.

Така набелязаният дискурс, свързан с международната визия за рамката на необходимите да бъдат прилагани културни политики и в областта на НКН и в областта на ДКН, отвежда към една доста ясно изразена многосъставна връзка: опазване – изучаване – висока социална стойност – идентичност.

В параметрите на България погледът към националното равнище показва една много ясна и относително нова конкретна културна политика, попадаща в тази парадигма: През лятото на 2018 г. МОН подписа споразумение с МК за провеждане на учебни часове в музеите. По модул „Музеите като образователна среда“ бяха финансирани със 120 000 лева проекти, в които се включиха над 5000 ученици⁸. На практика този акт, реализиран като национална културна политика на страната, припознава, без да го вербализира специално, чрез институцията на музея и стойността на движимото културно наследство. Особен интерес тук представлява и обстоятелството, че тази културна политика е адресирана към новите поколения и тяхното обучение в институцията на музея. А това означава, че в случая особено са залага на трансмисията на знания за ценността на (движимото) наследството и осигуряването на тяхната жизненост в следващите поколения.

По отношение на НКН в този смисъл може да бъде посочена една от двете основни културни политики на страната – *Националната система Живи човешки съкровища – България*⁹. Изграждаща като един от крайните си резултати *Национална представителна листа на нематериалното културно наследство* по аналог на поддържаната от ЮНЕСКО¹⁰ световна, българската система предполага наличието на няколко етапа на оценка. Още в началото обаче – при изготвянето на съответно предложение за даден елемент, съществено внимание е отделено на трансмисията – дали, как и доколко

⁵ Конвенция на ЮНЕСКО за опазване на световното културно и природно наследство (първоначална версия – ЮНЕСКО, Париж, 16 ноември 1972 г.) – Преамбюл.

⁶ <http://icombulgaria.org>

⁷ Конвенция за опазване на нематериалното културно наследство, чл. 13в.

⁸ <https://www.mon.bg/bg/news/3526>

⁹ Вж. <https://bulgariaich.com/index.php?act=news&do=detailed&id=80> и по-специално Статут на Националната система „Живи човешки съкровища – България“, Типов формуляр на кандидатура.

¹⁰ Вж. <https://ich.unesco.org/fr/accueil>, разделът Листи.

младите поколения получават/усвояват познания за него¹¹. В този смисъл системата поддържа жизнеността на познанията и практиките за/с НКН, залагайки върху капацитетите на трансмисията и адресирането им към младите поколения. Всъщност в прилагането на тази културна политика процесите на опазване и социализация на наследеното в значителна степен се припокриват.

УСТОЙЧИВО РАЗВИТИЕ

Целенасоченото адресиране на пакет/и от познания, практики, оценки към младите поколения, видимо при различни нормативни документи, изразяващи културни политики, води към ситуация, която би осигурила осъзнаване стойностите на културното наследство (ДКН, НКН, но и далеч по-широко) във времето, би осигурила онази процесуалност, за която вече бе споменато. В крайна сметка освен практиките по съхранение и възпроизводство, тя би осигурила и константността на оценката на културното наследство като ценност. А последното е свързано с участие в изграждането на респекта на общностите към наследството, от където пък лесно е проследима обратната връзка, свързана с възникващата необходимост от опазване и нейната материализация в културни политики.

Всъщност във връзка с последното в днешно време все повече и повече сме свидетели на набелязването и установяването на насоките на все по-ясно очертаващата се като водеща идеологията на *устойчивото развитие*. Устойчивото развитие днес се схваща най-общо като сложен социален феномен, обхващащ в единство политически, икономически, социални, екологични, институционални и пр. аспекти. Терминът е относително нов – активността му е видима от края на ХХ-ти век¹². В интерпретацията на ООН в глобален мащаб под *устойчиво развитие* се разбира: *развитие по такъв начин, при което се запазват условията за задоволяване на обществените потребности както на съвременното поколение, така и на бъдещите*¹³. Оказва се, че комплекса от политики, свързани с опазването на културното наследство функционира по сходен начин с това, което се разбира

под *устойчиво развитие*. Очевидно попадаме в полето на синхронно ориентирани към бъдещето процеси, свързани с определени усилия в настоящето и черпещи знания и опит в миналото. Тези процеси организират в единство по една ос поне три (а всъщност много повече) времеви ситуации. Артефактите, знанията и уменията идват от миналото, реализират се в настоящето, а опазването им, свързано с оценка, ги ориентира към бъдещето. Чрез оценката, притежанието и реализацията им се задоволяват обществени потребности, всъщност доминирани от идентификационните процеси.

И ако в глобален мащаб при зараждането и налагането си проблематиката на устойчивото развитие се организира около основата, зададена от икономическа проблематика, то визията за устойчивото развитие днес вече е намерила трайно място сред международните документи и проблемите, свързана с културата, наследството и неговото опазване.

Например *Конвенцията на ЮНЕСКО за опазване и насърчаване на многообразието на форми за културно изразяване* разчита самото културно многообразие като принцип на устойчивото развитие: *Културното многообразие е голямо богатство за хората и обществата. Опазването, поощряването и поддържането на културното многообразие са съществено условие за устойчиво развитие в полза на настоящите и бъдещите поколения.* (Конвенция 2005, Чл. 2. 6.)¹⁴. Разделът, започващ с чл. 13 е формулиран като: *Интеграция на културата в устойчивото развитие*. А самият чл. 13 гласи: *Държавите – страни по конвенцията, се стремят да интегрират културата в собствената си политика на развитие на всички нива с цел да се създадат благоприятни условия за устойчиво развитие и да се обърне особено внимание на аспектите, свързани с опазването и насърчаването на многообразието от форми на културно изразяване.* (Конвенция 2005)¹⁵.

Резолюция 6.GA 7 (RÉSOLUTION 6.GA 7) на Шестата сесия на Генералната конференция (30 май – 1 юни 2016) на държавите-страни по Конвенцията на ЮНЕСКО за опазване на нематериалното културно наследство (Конвенция 2003) в своята точка 3 говори за *необходимост от подобряване на синергията и хармонията, включително въпроси, свързани с устойчивото развитие*¹⁶.

¹¹ Вж. бел 8, Типов формуляр на кандидатура.

¹² Вж. *Santova* 2018.

¹³ Вж. <http://sust-tour.webdevc.eu/item-m935193310170html>

¹⁴ Вж. <https://econ.bg>

¹⁵ Пак там.

¹⁶ В текста използвам френската версия на оригиналните документи на ЮНЕСКО, в случаите, в които няма официален превод, като за тях давам и оригинала. За посочения текст: *Invite le Secrétariat à se concerter avec les Secrétariats des autres conventions culturelles afin de renforcer les synergies et l'harmonie, y compris les*

В Анекса към т. 3 има няколко раздела, вторият от които носи името *Опазване на нематериалното културно наследство и устойчивото развитие* (*Sauvegarde du patrimoine culturel immatériel et le développement durable*). Той включва самостоятелна Глава VI. *Опазване на нематериалното културно наследство и устойчиво развитие на национално ниво*¹⁷. Проблемът е включен в Оперативните директиви към Конвенцията¹⁸. Оперативните директиви са именно документът, който чертае конкретните стъпки по прилагането в страните-членки на рамковата същност на Конвенцията, което означава – във възможната степен конкретни културни политики.

Връзката „култура – устойчиво развитие“ влиза официално в сленга на конвенциите на ЮНЕСКО и международната документация, а от там – в културните политики. Опазването на културното наследство освен средство за споделени ценности, се оказва също общи отговорности и множество споделени ползи.

През месец юни 2016 г. ЕК приема „Стратегия за международни културни отношения“, имаща съществен принос в утвърждаването на ролята на културата, културното многообразие, културното наследство и практиките за неговото опазване в пълнокръвната реализация на межкултурния диалог и основополагащите принципи на устойчивото развитие. Документът е наричан „Стратегия на културната дипломатия“¹⁹. Той е свързан с т. нар. *Програма до 2030 за устойчиво развитие*, приета на най-високо равнище в края на 2015 от ООН (среща на върха). Върху тази основа България разработва различни документи, сред които – *Стратегия за Национална програма за развитие на България – 2030*, определена като *рамков стратегически документ от най-висок порядък в йерархията на националните програмни документи, детерминиращ визията и общите цели на политиките за развитие във всички сектори на държавното управление*²⁰. Това е детайлизирана версия на *Националната програма за развитие БЪЛГАРИЯ 2030* стъпва върху визията, целите и приоритетите за социално-икономическото развитие на България в периода 2021-2030 г., одобрени с Решение на Минис-

терския съвет No 33 от 20.01.2020 г. Програмата посочва 13 приоритета, като последния сред тях е: П13. *Култура, наследство, туризъм*²¹. Формулировката на приоритета е от по-специален интерес в случая, тъй като директно припознава в този документ от *най-висок порядък в йерархията на националните програмни документи*, една трайно установяваща се при различните общества и у нас връзка, каквато е тази между културното наследство и туризма, културния туризъм. Всъщност в съвременността това е генералната писта, по която може да бъде проследена *социализацията на културното наследство*.

СОЦИАЛИЗАЦИЯ

Успоредно с опазването тя заема важно място в културните политики за опазване на наследството, като същевременно е пряко свързана с устойчивото развитие.

В подприоритетите на 13-тия приоритет от *Националната програма за развитие до 2030* са набелязани перспективи, свързани с: достъпът до култура, свързан със създаване на разнообразно културно съдържание на основата на съществуващото културно многообразие и осигуряването на равен достъп до него²², което пък се свързва с повишаването на качеството на живот (13.1 и 2); внимание към музейната, библиотечната и читалищна мрежа, гарантиращи неговото (на наследството, м.б.) съхраняване и социализиране (13.2. а) в процесите по опазването и др.²³ В подприоритета, носещ конкретно название *Социализация на културното наследство* (13.2. б) се казва: *Създаване на условия за приобщаване на всички заинтересовани страни, включително на професионалните и местните общности, за намиране на актуални решения за представяне и популяризиране на културното наследство... Създаване на условия за споделяне на информация, опит и добри практики, както и на знания и умения за опазване и социализиране на културното наследство*. Следващият подприоритет 13.3 е посветен на туризма²⁴.

В значителна степен този тип схващания могат да се открият и в текстовете на една много работена, но все още не събднала се българс-

questions relatives au développement durable, et d'en faire rapport à sa septième session. (<http://www.unesco.org/culture/ich/fr/6.ga>)

¹⁷ Пак там.

¹⁸ <http://www.unesco.org/culture/ich/fr/directives>

¹⁹ Вж. за нея: https://www.culture-mfa.bg/content/a_1772.html?docs=docs

²⁰ Вж. file:///C:/Users/User/AppData/Local/Temp/bulgaria%202030.pdf

²¹ file:///C:/Users/User/AppData/Local/Temp/bulgaria%202030.pdf

²² file:///C:/Users/User/AppData/Local/Temp/bulgaria%202030.pdf, 111.

²³ file:///C:/Users/User/AppData/Local/Temp/bulgaria%202030.pdf, 115.

²⁴ Пак там, 117.

ка Стратегия на културата.

Приема се, че с включването на *Европейската харта на основните права през декември 2000 г.* ЕС навлезе в нов стадий от своето преобразуване от общност на икономическите интереси в общност на ценностите²⁵. Независимо от функционирането на подобна идеология, оценяваща водещата роля на ценностите в културата, в наши дни икономическият фактор продължава да е в значителна степен определящ и във връзка с опазването и във връзка със социализацията на културното наследство. Това има пряко отношение към развиваните и прилагани културни политики.

Повечето културни политики днес, в т.ч. и в България се ориентират към обвързване на опазването на културното наследство с получаването на някакви социални и икономически ползи. Не случайно в тези културни политики се акцентира върху връзката между опазването на наследството и развитието на туризма и други икономически дейности – казва проф. Ж. Владимирев в едно интервю²⁶. Той посочва промяната на културните политики към по-децентрализирано и по-комерсиално управление на обектите на културното наследство, засилването на пазарния подход и включването на бизнеса за подкрепа на наследството²⁷. Тези процеси са свързани в голяма степен с обстоятелството, че без публика културният продукт не съществува²⁸. В параметрите на опазването се предвиждат дейности като привличане на посетители, наличието на интересен разказ за обекта, мястото и района и пр.

Основен национален генератор на културни политики за опазване и социализация на наследството у нас е Министерство на културата²⁹. Неговата работа в това отношение е съпътствана от усилията на регионални структури в областта на културата напр. Столична

община (отдел „Култура“). В съществуващия по въпроса диалог присъстват някои основни принципи в развиването на културни политики за какъвто се счита напр. поддържането на максимално високо ниво на синергия между свързаните с културата институции³⁰, а в третирането на проблематиката на устойчивото развитие все повече се намесва и понятието за културните индустрии³¹. В тази връзка наличния и все още неофициален текст на Стратегия на културата формулира следното: *Основен приоритет, който се поставя в сферата на културното наследство е свързан с опазването и социализацията на културното наследство и разкриването му като фактор за устойчиво развитие, идентичност и културен диалог*³².

В чл. 1 от Закона за закрила и развитие на културата се регламентират основните принципи и приоритети на националната културна политика, културните организации и органите за закрила на културата, на нейната национална идентичност и начините за подпомагане и финансиране на културната дейност и творци³³. Основният набор от нормативни текстове, развиващи на практика заложените принципи на националната културна политика, са кодифицирани като различни видове поднормативни актове – наредби, правилници и пр.³⁴

Като дялове – части от културното наследство свързаните с НКН и ДКН културни политики по един или друг начин следват общите принципи за опазване и социализация на културното наследство в страната, но са обвързани с текстове, отчитащи техни иманетни характеристики.

С очакваното приемане на краен вариант на Стратегията за българската култура може да се очаква и детайлизиране на свързаната с тях нормативна проблематика.

²⁵ <http://old.europe.bg/htmls/page.php?category=235&id=1340>

²⁶ Владимирев, Желю. Повечето културни политики днес обвързват опазването на културното наследство със социалното и икономическо развитие на района. (Интервю). – <https://dnes.dir.bg/obshtestvo/povecheto-kulturni-politiki-dnes-obvarzvat-opazvaneto-na-kulturnoto-nasledstvo-sas-sotsialnoto-i-ikonomichsko-razvitie-na-rayona>

²⁷ <https://dnes.dir.bg/obshtestvo/povecheto-kulturni-politiki-dnes-obvarzvat-opazvaneto-na-kulturnoto-nasledstvo-sas-sotsialnoto-i-ikonomichsko-razvitie-na-rayona>

²⁸ Пак там.

²⁹ Вж. Закон за културното наследство, чл. 14 и сл.

³⁰ Вж. <https://kultura.sofia.bg/sofiaculture/files/Koncepciya.pdf>

³¹ http://mc.government.bg/files/5495_Strategy_culture_.pdf

³² http://mc.government.bg/files/5495_Strategy_culture_.pdf

³³ Закон за закрила и развитие на културата.

³⁴ Вж. <http://mc.government.bg/page.php?p=141&s=142&sp=0&t=0&z=0>

БИБЛИОГРАФИЯ

Santova 2010: *Santova*, Mila. Правата на човека и нематериалното културно наследство [Pravata na choveka I nematerialното kulturno nasledstvo]. – *Balgarski folklor* 2010, N 3-4, 150-159.

Santova 2015: *Santova*, Mila. Политики за опазване на културното наследство. Нематериално наследство [Politiki za opazvane na kulturnoto nasledstvo]. – Наследство и културен пейзаж. Известия на регионален исторически музей Русе [Nasledstvo I kulturen peizaj. Izvestia

na regionalen istoricheski muzei Ruse], t. XVIII, Ruse, 135-148.

Santova 2018: *Santova*, Mila. Приканва секретариата... опазване на нематериалното културно наследство днес: синергии, хармонии, устойчиво развитие [Pikanva sekretariata... opazvane na nematerialното kulturno nasledstvo dnes: sinergii, harmonii, ustoichivo razvitie]. – In: *Preservation of cultural heritage. Ideas and practices*. Prof. Marin Drinov Publishing House of the Bulgarian Academy of Sciences. Sofia, 2018, 21-30.

Cultural Policies: Safeguarding and Socialization of Cultural Heritage (Intangible and Movable)

Mila Santova

Noting the presence of specifics in both parts of the heritage and their patterns – artifacts and elements recognized as valuable, the text focuses on the efforts of society to safeguard, preserve them and transfer to the future. Regarding the movable heritage, attention is paid to its connection with the institution of the Museum.

Attention is paid to the connection conservation-sustainable development-socialization. National and international normative documents dedicated to this issue are indicated.

